

Thomas Leeftang

Verboden voor Joden. De Bioscoop in de Oorlog
Soesterberg (Uitgeverij Aspekt) 2009, 323 p.,
ill., € 19,95, ISBN 987 90 5911 842 3

‘Journalisten schrijven beter over geschiedenis dan historici’, was de prikkelende stelling waarmee gashoofdredacteur Geert Mak zijn editie van het *Historisch Nieuwsblad* deze zomer inluidde. Daar valt veel over te debatteren. Journalisten werken vaak sneller, hebben vaak meer voeling met de waan van de dag en kunnen dus goed inspelen op wat er leeft onder het historisch geïnteresseerde publiek. Bij een journalist zul je vaker over sprekende details

lezen, maar voor de grote lijnen en de vondsten in de archieven (die vaak pas na jarenlang ‘parelduiken’ aan het licht komen) zul je toch eerder bij de vakhistorici terecht moeten. Maar omdat veel van die historici niet schrijven voor het grote publiek is het logisch dat journalisten ook vaak met die (archief)vondsten aan de haal gaan. Hoe het ook zij, het laatste woord zal hier niet snel over gezegd zijn.

Waarom deze lange inleiding bij een boek-bespreking van een werk van veelschrijver Thomas Leeftang? Omdat ook deze journalist – die meer boeken over film in het Nederlands taalgebied op zijn naam heeft staan dan wie ook – zich een aantal keren gewaagd heeft aan heikel historisch terrein dat wellicht in betere handen geweest was van vakhistorici. Zo schreef hij in 1990 een boek over de bioscoop in de oorlog en in 1991 een biografie van Leni Riefenstahl die daarna nog drie bewerkte herdrukken beleefde. Ook van *De Bioscoop in de Oorlog* (oorspronkelijk verschenen bij de Arbeiderspers in Amsterdam) is nu bijna twintig jaar na dato een bewerkte versie verschenen.

Aan de verandering van de titel kunnen we zien dat het Holocaust-debat ook in dit werk zijn sporen heeft nagelaten. Het boek heette in 1990 nog koeltjes *De Bioscoop in de Oorlog*, weliswaar op de voorkant ondersteund door de beroemde foto van het City Theater te Amsterdam waar de bordjes ‘Verboden voor Joden’ al een paar dagen voor het verplicht werd hingen. Negentien jaar later is diezelfde term *Verboden voor Joden* gepromoveerd tot hoofdtitel van het boek, ditmaal vergezeld van een *pin-up*-achtige foto van de Duitse actrice Brigitte Helm (overigens uit 1934, dus van lang voordat ‘de oorlog’ naar ons land kwam) die nu kennelijk de aandacht van de koper moet trekken.

Er zijn meer verschillen. Hadden de hoofdstukken in de versie van 1990 nog schreeuwe- rige titels als ‘Het landverraderlijke bioscoop- journaal’ en ‘Jan Teunissen: nationale zonde- bok’, ditmaal zijn de hoofdstuktitels zonder dergelijke morele kwalificaties, al staan er nu soms vreemdsoortige citaten onder (‘Dit zijn klapjes aan de zijwand van de zaal’ bij het hoofdstuk ‘De Bioscoopcontroles’). Een ander

opmerkelijke cosmetische verandering is het feit dat het boek in 1990 nog werd opgedragen aan de toen kort ervoor overleden filmjournalist en pionier van de Nederlandse filmge- schiedschrijving Simon van Collem (1919-1989) terwijl er in de nieuwe versie geen sprake meer is van een opdracht maar van een citaat van Bertolt Brecht (‘*Erst kommt das Fres- sen, dann die Moral!*’) Kan men een opdracht eigenlijk zomaar terugnemen?

Nu is dat citaat van Brecht wel erg toepas- selijk op Leeftangs boek. Hij is op z’n sterkst in zijn beschrijving van het filmbedrijf waarin de schoorsteen ook in oorlogstijd moest blijven roken. Vermoedelijk omdat hij zelf ook altijd bij het bioscoopbedrijf betrokken geweest is, zijn de beschrijvingen van hoe het bedrijf onder de gewijzigde omstandigheden van de bezetting probeerde zo veel mogelijk *business as usual* te doen, ook als dat betekende dat de Nederlandse Joden uit hun bioscopen moesten worden gejaagd en er hoofdzakelijk Duitse films werden geprojecteerd – zeer effectief maar uiterst schrijnend. De aanklagende toon van de originele versie is hier en daar wat afge- zwakt waardoor de boodschap misschien des te sterker overkomt.

Minder kaas heeft Leeftang gegeten van filmproductie en van biografische schildering van een van de hoofdpersonages in zijn boek. En dat is best opmerkelijk omdat er op beider gebied inmiddels de nodige literatuur versche- nen is waarmee hij zijn voordeel had kunnen doen. Hij kent die literatuur ook wel, maar heeft er weinig gebruik van gemaakt. Het boek dat in 2000 verscheen over de in Nederland in oorlogstijd gemaakte animatiefilms (*Meestal in het Verborgene* van de hand van Peters en ondergetekende, verschenen bij Uniepers te Abcoude) leidt tot enkele nieuwe illustraties, maar weinig aanpassingen in de tekst. In plaats daarvan valt bijvoorbeeld wel een lange passage te lezen over Alfred Mazure en zijn ‘clandestiene’, in de oorlog nooit openbaar ver- toonde Dick Bos-films die nauwelijks het anek- dotische van een ontmoeting met de tekenaar/ filmer bij een openbaar interview in Rotterdam in 1972 ontstijgt. Ook andere recente literatuur

over film in Nederland tijdens de bezetting, zoals het boek van Schiweck over de Duitse film in Nederland tijdens de oorlog ('...*Weil wir lieber im Kino sitzen als in Sack und Asche.*' *Der deutsche Spielfilm in den besetzten Niederlanden 1940-1945*, Münster/New York/München/Berlin, 2002), het artikel van Vande Winkel over de filmjournaals ('Filmjournaals in bezet Nederland (1940-1944). De Nederlandse nieuwsfilmoorlog in internationaal perspectief', in: *TMG*, 2003-1, p. 72-93) of dat van mij over Rudi Hornecker ('...Das waren eben noch Zeiten! – "Zeiten von Kultur... Und noch etwas!" 'Hoe Rudi Hornecker (1901-1961) de Tweede Wereldoorlog doorkwam', in: *TMG*, 2006-1, p. 25-69) worden wel genoemd maar zijn nauwelijks gebruikt.

Zijn biografisch portret van Filmgilde-leider Jan Teunissen (hoofdstuk 9) is sinds de eerste druk van het boek nauwelijks gewijzigd, ondanks dat er al in 1991 een veelomvattend artikel over 's mans leven en werk verscheen ('Van avant-gardist tot paria. Leven en Werk van Jan Teunissen, 1898-1975', in: *Jaarboek Mediageschiedenis* 3, Amsterdam, 1991, p. 73-103). Leeftang was destijds dermate enthousiast over dat artikel dat hij er in *De Filmkrant* van juni 1992 bijna twee pagina's aan besteedde, maar toen het op bewerking van zijn boek aankwam was hij het stuk kennelijk weer vergeten. Opvallend is voorts dat Leeftang het in zijn passage over de brand in het Amsterdamse Rembrandt Theater houdt bij zijn eigen lezing uit 1990 dat die brand een dekmanteloperatie zou zijn geweest voor diefstal van eten en drank, terwijl er inmiddels toch een artikel van Henk van Gelder verscheen (in *NRC Handelsblad* van 23 januari 1993) waaruit blijkt dat op zijn minst serieus rekening gehouden moet worden met het feit dat het een verzetsdaad kan zijn geweest. Ook ondergetekende heeft overigens bronnen bestudeerd waaruit opgemaakt mag worden dat de Duitsers uitgingen van een verzetsdaad, maar dit onderzoek is vooralsnog ongepubliceerd.

Jammer is dat in de nieuwe druk een deel van de bijlagen en vooral de voetnoten uit

ruimtegebrek het veld moesten ruimen. Vooral dit laatste zorgt ervoor dat het boek nog minder controleerbaar is dan voorheen. Maar enfin, zo lang de wetenschappers het onderwerp niet in de diepte en breedte behandelen, zullen wij het met deze journalistieke pennenvrucht moeten doen.

Egbert Barten